

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Подана коротка загальнонаукова характеристика педагогічної культури майбутнього вчителя з урахуванням сучасних соціокультурного особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходів до її формування.

Кардинальні зміни у суспільно-політичному житті нашої країни, подальший розвиток України як суверенної і незалежної держави потребують відходу від уніфікації виховної роботи, багатьох застарілих форм і методів та переходу від кількісних показників у цій діяльності до пошуку нового та утвердження й орієнтації на педагогічне співробітництво студента і викладача, орієнтації на самоуправління майбутніх вчителів та творчої співпраці, на саморозвиток особистості майбутнього вчителя, поваги до його гідності. У Конституції України зазначається, що людина визнається найвищою соціальною цінністю. Тому метою освіти є загальний і психічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства: розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його культурного рівня, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [1:5].

Практична реалізація цих завдань залежить насамперед від учителя, здатного вільно орієнтуватися в соціальних і природних умовах, розуміти особливості розвитку культури, оволодівати науковою інформацією. Професіонал у галузі освіти має глибоко усвідомлювати місце і роль освітніх процесів, систем у світовому культурному просторі, в історичних закономірностях й етнологічних формах, поєднувати глибокі теоретичні знання й практичну підготовку.

У цільовій комплексній програмі "Вчитель" також зазначається, що "завдяки діяльності педагога реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього" [2]. Проте якість підготовки вчителів за багатьма параметрами ще не відповідає вимогам сучасної школи. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема забезпечення загальноосвітніх шкіл достатньо підготовленими, професійно компетентними кадрами, які характеризуються високим рівнем культури в цілому і педагогічної зокрема. Виходячи із зазначеного вище, слід зазначити, що проблема формування педагогічної культури майбутніх вчителів є надто на часі.

Зазначимо, що розуміння сутності культури як філософської категорії розглядається у працях багатьох вчених, таких як Е. Баллер, С.Газман, В. Давидович, С. Іконнікова, Є.Льєнков, О. Кудін, Є. Маркарян, В.Межуєв, П. Саух, Е.Соколов та ін. Розкриттю загальних основ розвитку професійної культури присвятили свої роботи Н. Крилова, Н. Ничкало, В. Правоторов, Т. Саломатова, О. Смирнова, Г. Соколова та ін. Загальні питання формування особистості вчителя досліджували С. Архангельський, Є.Барбіна, В.Войтко, Е. Гришин, С. Гончаренко, О.Дубасенюк, І. Зязюн, М. Євтух, Н.Кичук, Н. Кузьміна, М.Лазарєв, А. Мудрик, Л. Нечепоренко, О. Пехота, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, Р. Хмелюк, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.

Окремі аспекти професійної культури вчителя знайшли своє відображення у дослідженнях В. Кан-Каліка, Я. Коломинського, А. Мудрика, Г. Нагорної, Д. Петрової, І.Прокопенка, І.Синиці, Г.Тарасенко, В. Чернокозова, І. Чернокозової, Г. Шевченко, Т. Яценко та ін.

Зазначимо, що проблемі формування професійної компетентності вчителя, зокрема і його культури, приділяють увагу зарубіжні філософи і соціологи, (Д. Бекхерст, Ф. Беисон, Х.-Г. Гадамер, Н. Смелзер), психологи (Р. Берне, Л. Колберг, А. Колбі, А. Маслоу, Е. Фромм, Н. Хаан, К.Г. Юнг), педагоги (К. Арнепіген, Х.К. Блек, Т. Грегори, Дж. Картер, П. Кінг, Г. Кіршенбаум, Д. Лівайн, М. Ліпмен, К.У. Петтерсон, Л. Рате, Дж. Туккер).

В останні десятиріччя з'явилися дослідження, котрі безпосередньо розглядають проблему формування педагогічної культури (А. Барабанщиков, І. Бех, С.Бондарєвська, М. Букач, О. Гармаш, І. Зязюн, В. Зелюк, Т. Іванова, О. Рудницька).

Завданням даної статті є розкриття загальнонаукової сутності педагогічної культури майбутніх вчителів та сучасних підходів до її формування.

Зазначимо, що у структурі компетентності вчителя педагогічна культура посідає особливе місце, а сам вчитель набуває свого справжнього сенсу лише тоді, коли він достатньо володіє загальною культурою, оскільки лише в полікультурному середовищі можуть сформуватися спеціалісти, здатні вільно і критично мислити, відтворювати духовні й інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство і школа як одна із його визначальних соціальних інституцій.

Загалом, людина культури – це особистість, збагачена духовними скарбами, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею [3:304]. Тому формування такої особистості передбачає, перш за все, розвиток духовних потреб, потреби у самопізнанні, сенсу життя, краси, спілкування, творчої діяльності, наявності гуманістичного ідеалу, щастя. Виховання такої людини потребує кардинальної зміни змісту педагогічної освіти, яка орієнтувала б майбутнього вчителя на загальнолюдські і національні цінності, світову й національну духовну культуру та включала студентів до процесу осмислення основ філософської думки людства, культурології, аксіології, естетики, людинознавства, психології, педагогіки та інших гуманітарних наук.

Суб'єкт культури (людина) є, насамперед, гуманною особистістю, оскільки саме гуманність є осередком моралі, в якій любов до людей є основою суспільного буття, що, в свою чергу, передбачає милосердя, чуйність,

доброту, емпатію, здатність до опіки й захисту слабкіших, старших людей, розуміння цінності й індивідуальності кожного індивіда, а також толерантного ставлення до представників інших національностей та чіткого розуміння соціального статусу кожної особистості в суспільстві. Педагогічні аспекти формування такої особистості полягають, насамперед, у різнобічній гуманітаризації змісту освіти, гуманізації її методів, усього комплексу виховних та правових відношень.

Така людина є, перш за все, творчою особистістю, яка постійно розвивається, духовно збагачується. Вона вирізняється толерантним мисленням, не зупиняється на досягнутому, здатна володіти розвиненим прагненням до творчості (власне, творчість знаходить вияв у всіх сферах життєдіяльності такої особистості: у навчанні, праці, спілкуванні, побуті, організації дозвілля і т. ін.). Всі психолого-педагогічні орієнтири творчої особистості мають спрямовуватися на розвиток її здібностей, потреб у навчальній й предметно-перетворювальній діяльності, досконалому рівні засвоєних знань, умінь, поєднанні аналітичного та інтуїтивного мислення, здатності і прагненні до життєтворчості.

Зазначимо, що людина культури є, передовсім, незалежною особистістю, для котрої домінують визначається здатність до самовизначення у світі культури. У педагогічній площині це передбачає подальший розвиток у студентів самостійності, самосвідомості й незалежності суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей і оточуючому культурному середовищі, уміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки, здійснювати самостійний вибір стилю поведінки, способів свого розвитку, тобто смислу своєї життєдіяльності.

У науковій літературі розрізняють поняття "культура", "духовна культура", "професійна культура", які є джерелом формування культури педагогічної. Також, за соціокультурного підходу, важливим чинником якого є єдність загальнолюдського, національного і особистісно-культурного, доведено, що розуміння сутності культури є підґрунтям формування особистості вчителя, тому що школа, зокрема й вища, є інститутом відтворення та передачі культури.

Загалом, у філософії (О. Кудін, Л. Сохань, Є. Маркарян) культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та життєдіяльність людини, а сама людина є її носієм і її ретранслятором.

Отже, культура постає специфічно людським способом буття, який детермінує весь спектр практичної та духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою.

У сучасній культурології виділено декілька підходів до розуміння сутності культури, які стали теоретико-методологічною основою розв'язання завдань формування педагогічної культури майбутнього вчителя, а саме:

- а) розуміння культури як динамічного процесу розвитку сутнісних сил людини;
- б) обґрунтування культури як процесу творчої самореалізації особистості, котра виступає суб'єктом культурно-історичного процесу (особистісний підхід) (О. Кудін, Л. Коган, Л. Круглова, М. Межуєв, Л. Сохань та ін.);
- в) пояснення культури як специфічного способу людської діяльності (діяльнісний підхід) (В. Давидович, І. Вишневський, В. Жариков, Н. Злобін, М. Коган, В. Столович, О. Ханова та ін.);
- г) віддзеркалення культури як системи цінностей (аксіологічний підхід) (С.Анісімов, А. Арнольдов, В. Блюмкін, О. Василенко, М. Дьомін, С. Дробницький, О.Забужко, Н. Розов, Н. Чавчавадзета та ін.).

Оскільки всі ці підходи взаємопов'язані у процесі формування особистості, то домінуючим виявляється позиція гармонійного їх поєднання у єдиному концептуальному просторі.

Похідною від поняття "культура" є "духовна культура особистості". Вона постає інтегральною якісною характеристикою людини, а формування її зумовлене взаємодією аспектів:

- а) ціннісно-мотиваційного (він включає систему емоційно "забарвлених" у процесі життєдіяльності цінностей і ціннісних орієнтацій, що визначають ставлення особистості до свого соціокультурного оточення та до себе);
- б) когнітивного як системи етичних, естетичних, екологічних, правових, деонтологічних, професійних (зокрема й психолого-педагогічних) знань;
- в) практичного (він включає систему умінь, навичок і нахилів особистості, які дозволяють ефективно залучатися у різноманітні види діяльності, зокрема й педагогічну).

У сучасних гуманітарних науках виділяють різні види культури: політико-правову, художньо-естетичну, фізичну, культуру праці та побуту, наукову, морально-нормативну, а також комунікативну культуру (культуру спілкування), соціальну й педагогічну. Між зазначеними видами культури виявляється складна діалектика матеріального й духовного аспектів людського співіснування. Все це спрямовує прогресивні зміни у різних сферах життєдіяльності людини. Результатом цього є розвиток чіткої взаємодії людини з навколишнім світом, іншими людьми та зі своєю внутрішньою сутністю. Результатом цього постає формування інтелектуальної, морально-правової, естетично-емоційної культури особистості через механізм усвідомлення досягнутого в різних сферах суспільної свідомості (науці, мистецтві, моралі, філософії, праві, релігії, політиці), тобто через засвоєння певного культурного та духовного досвіду суспільства, відновлення його культурної сфери та створення нового й оригінального.

Гуманітарними науками доведено (Кант, Гегель, В. Соловйов, В. Сухомлинський), що духовна культура є вітальним стрижнем особистості, вираженням автентичних загальнолюдських цінностей, які утверджувалися людством у процесі розгортання всієї історії світової культури. До таких слід віднести три фундаментальні духовні початки: пізнавальний, моральний і естетичний (які втілюються у ціннісній тріаді істини, добра і краси, що є основою духовності, котра детермінує загальнолюдський сенс буття). Саме співіснування цих цінностей виходить за онтологічні межі людини як соціокультурного суб'єкту. Вони є загальним підґрунтям усіх культу-

них явищ, їх внутрішньою сутністю, що дозволяє розглядати духовність не тільки як філософську, але й педагогічну категорію.

Слід зазначити, що соціокультурні цінності відновлюються, ретранслюються, створюються кожною людиною самостійно. Вони, певною мірою, засвоюються у готовому вигляді на основі інформаційних та архетипових джерел і досвіду людства. Культура зберігає і передає цінності від покоління до покоління, від етносу до етносу, від суспільства до особистості. Ретрансляція культурних надбань та артефактів й становить сутність культуровідповідного виховання.

Отже, якщо освіта озброює людину знаннями, а процес навчання дозволяє оволодіти вміннями і навичками, то виховання є прилученням особистості до певної системи цінностей. Тим самим зміст навчання, виховання та розвитку у навчальному закладі зводиться до формування усвідомлення елементарних основ культури, сприйняття духовних цінностей, а також формування умінь прилучатися до систематичних знань, які накопичені людством. Тому освіта за своєю глибинною сутністю є накопиченням знань через засвоєння духовних цінностей людства.

Звідси випливає висновок, що духовність і духовна культура є підґрунтям культури професійної, котра віддзеркалюється у царині професійної діяльності кожної працездатної особистості. Слід зазначити, що професійна культура розглядається І. Гастевим, Е. Тейлором, А. Клімовим, Н. Ничкало як рівень майстерності оволодіння особистістю професією (тобто достатніми способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої культури духовної). Професія як соціально-культурне надбання має чітку структуру, яка включає предмет, засоби і результат професійної діяльності (цілі, цінності, зразки, ідеали, норми, методи і методики, зміст котрих віддзеркалює рівень духовного розвитку суб'єкта культури).

Орієнтовний ретроспективний аналіз розуміння культури індивіда різними гуманітарними науками, а також уточнення сутності професійної культури та, спираючись на результати новітніх досліджень вчених-педагогів (І. Зязюна, І. Беха, М. Євтуха, Н. Кичук, В. Гриньової, С. Сисоєвої та ін.), можна стверджувати, що виокремлення феномену педагогічної культури як однієї з наріжних складників культури суспільства зумовлене специфікою педагогічної діяльності вчителя, яка спрямована на формування зростаючої особистості, здатної у перспективі відтворювати, збагачувати та транслювати культуру етносів і суспільства. Загалом, у площині навчально-виховного процесу принциповим чинником передачі культури, духовних цінностей є неповторна індивідуальність вчителя-вихователя, котрий постає носієм культури й суб'єктом людських взаємин. При цьому враховується головний педагогічний постулат, за яким вчитель, перш за все, є унікальною, неповторною особистістю, яка перебуває у постійній зміні, збагаченні у висхідному (позитивному) напрямку. Саме через професійну культуру вчителя віддзеркалюються його професійні цілі, мотиви, знання, вміння, якості, здібності, аттитюди (ставлення) (А. Роттер). Тобто, тим самим педагогічна культура постає феноменом вияву вчителем власного "Я" у професійно-педагогічній площині через поєднання власних цілей, мотивів, способів, операцій, згрупованих навколо керування процесом особистісного зростання учнів та певної системи педагогічних цінностей. Існуючи об'єктивно, педагогічна культура, як автономна системна сутність та певна система цінностей, реалізується через призму суб'єктивного духовного досвіду вчителя [4:298-299].

Отже, доходимо висновку про те, що види культури утворюють своєрідний генетично пов'язаний ланцюжок: "культура" – "духовна культура" – "професійна культура" – "педагогічна культура" – "культура учня як особистості".

Виходячи з ретроспективного теоретичного аналізу, зазначимо, що педагогічна культура вчителя формується (за даними американських вчених Дж. Картер, П. Кінг, Д. Ліван та ін.), починаючи з п'ятого року навчально-виховної діяльності з учнями (чи студентами) навчальних закладів. Наш двадцятирічний лонгітюдний експеримент та ексклюзивні спостереження за різними категоріями студентів засвідчують, що основи педагогічної культури варто формувати, починаючи з II семестру навчання. Саме з цього часу юнаки і дівчата засвоюють першооснови навчально-пізнавальної діяльності (здатні чітко сприймати лекцію викладача чи професора зі стилем її конспектуванням, оволодівають достатніми мислительними прийомами аналізу, синтезу, узагальнення і, навіть, формалізацією; вони вміють аналізувати і стисло конспектувати першоджерела з гуманітарних наук; також отримують вміння ведення реферату, а чимало з них долучається до науково-пізнавальної діяльності у різноманітних наукових гуртках за інтересами).

Серед сучасних підходів до формування педагогічної культури варто віднести соціокультурний (І. Зязюн, О. Дубасенюк, В. Лозова), особистісно-орієнтований (В. Андрущенко, І. Бех, М. Євтух) та творчий (С. Сисоєва, В. Сениченко, Н. Кичук) підходи. Суттєво, що в реальному навчально-виховному процесі педагогічного університету всі підходи тісно взаємопов'язані і такий аналіз є дещо умовним за особливостями виділення суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності.

Природно, викладене вище потребує подальшого теоретичного обґрунтування щодо сутнісної структури педагогічної культури майбутніх вчителів та в експериментальній апробації новітніх технологій її формування у позанавчальній пізнавальній предметно-перетворювальній та громадській діяльності студентів педагогічного університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України (Основний закон). – К., 1999. – 58 с.
2. Цільова комплексна програма "Вчитель" // Освіта України. - 1996. -№64. -27 серпня.
3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.:МАУП, 2000. – 312 с.

4. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та практичний аспект): Монографія. – Харків: Основа. 1998. – 300 с.

Матеріал надійшов до редакції 22.09.03 р.

Григор'єва І.Г. Педагогическая культура учителя: постановка проблемы.

Представлена короткая общенаучная характеристика педагогической культуры будущего учителя с учетом современных социокультурных личностно ориентированных и деятельностных подходов к ее формированию.

Grigorieva I. G. Pedagogical culture of a teacher: the setting of a problem.

A brief scientific characteristic of the pedagogical culture of a future teacher with the consideration of modern socio-cultural personal-oriented and activity approaches to its formation is represented.